

MEMLÛK DEVLETİNDE OKÇULUK

ARCHERY IN THE MAMLUK STATE

Doç. Dr. Altan ÇETİN*

“Ey söz dinleyen sevgili ashabım! Sizler ok atma tatbikatlarını ve Kur'an okuma yolunu iyice öğrenmeye çalışın ve bunlar üzerinde önemle durun.”
(Hadis-i Şerif)

Özet: Okçuluk, Türklerin asırlar boyu icra ettikleri bir savaş sanatı ve sonraları da terk edemedikleri bir spordur. Ok ve yay Türklerin asırlık macerasında hep gücünü yanlarında hissettikleri ve onların büyük başarılarında her zaman pay sahibi olan önemli bir unsurdur. Savaşta bir silah barışta ise önemli bir spor aleti olan ok ve yay Memlûk Devletinde de son derece önemli bir yere haizdir. Memlûklerin savaşlarla dolu tarihlerinde şüphesiz başarılarındaki en önemli sebeplerden birisi ok ve yayı kullanmaktaki maharetlerdir. Memlûkler okçuluk için askerlerini yerde ve at üstünde özel eğitime tabi tutuyorlardı. Furuşiyye denilen savaş sanatının en önemli konularından birisi olan okçuluğa dair Türkçe ve Arapça pek çok eser günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışmada Osmanlı okçuluğuna çok büyük tesirler icra eden ve akademik olarak ele alınmamış bulunan okçuluk konusu kaynaklar ışığında ok, yay, eğitimi ve kullanım teknikleri bakımından ele almaktadır. Memlûk okçuluğunun ortaya konulması bir manada geleneksel Osmanlı okçuluğunun anlaşılması içinde bir zemin oluşturulması manasını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ok, Yay, Memlûkler, Türk Okçuluğu

Abstract: Archery, a martial art of Turk's has been practiced over the centuries and later became a sport that has never been abandoned. Bow and arrow throughout entire history of Turk's gave the incorporeal power and has always been considered as a important factor in their great success. In Memluk Sultanate / Empire archery(bow and arrow) has took an important place as a tool (weapon) of war and as important sport instrument. One of the most important factors of Mamluk success in their history of war was undoubtedly their ingenuity in using arrow and bow . Mamluks has been provided special ground and horseback archery education to the the soldiers. Many works on archery as as the one of the most important subjects of Martial art called Furuşiya, has survived to the present day in Turkish and Arabic languages. In this study, archery which influenced the Ottoman archery and hasn't been academically studied before, is discussed in terms of training and handling techniques in the light of the resources.

Key Words: Bow, Arrow, Mamluks, Turkish Archery.

Ok ve yay Türk tarihinin en değerli ve iz bırakmış unsurlarındandır. Tarihi hafızamızda, kültürel geçmişimizde ve güncel algılarımızda ok ve yay çok

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

değişik yansımalarla yer almıştır. En başta savaşların değişmez bir silahı olan ok ve yay siyasi, hukuki ve sosyal pek çok alanda izler bırakarak tarihimize mal olmuş değerlerimizdendir. “Yaşayış, düşünüş, inanış ve bunların birbirleri üzerine olan tesirler hakkında bu türlü birçok misâller arasında savaşçı bir kavim için hayatta çok mühim bir rolü olan ok’un da Türklerin zihniyeti, telâkkileri üzerinde bazı izler bırakmış olması ve bunun etrafında birtakım teamüllerin teşekkül etmiş bulunması pek tabiidir. Türk tefekkürü askerî ve idarî bakımdan cemiyeti ok ve yay arasındaki münasebetlere mütenazır olarak telâkki etmiş, ok’un yaya tâbi olması veya yay’ın ok’u sevk ve idare etmesi dolayısıyla yay hâkimiyeti, hükümdarı, ok tâbiyeti ve tâbileri temsil eden bir sembol mahiyetini almış ve her ikisi birlikte devleti ve istiklâli gösteren bir alamet telâkki olunmuştur. Ok’un tâbilik, yay’ın metbûluk ifade eden bir sembol haline gelmesi, millî telâkkilerin bir in’ikası olan *Oğuz-nâme’de* daha açık olarak görülür. Mesela Memlûk Sultanı Baybars’ın, Anadolu İlhanlı kumandanı Samagar Noyan’ın elçilerini kabul ettikten sonra bunlar ile Abaga’ya bir zırh gönderirken Samagar’a da bir ok hediye etmesi bu şekilde izah edilebilir. Zira Baybars oku kendine müsavi bir hükümdar olan Abaga’ya değil kendinden dun bir mevkiye olan fakat kendisine tâbi olmayan Samagar’a göndermesi bunu ifade eder.”¹ Ok ve okçuluğa dair kültürün Türk devletlerinde hukuki düzeyde teamüllere veren anlamı tarihi süreçte nüanslarla kendisini güncellemiş ve bugün hala Anadolu’da davet manasına “okumak” şekliyle kendisini sürdürmektedir. Bu çalışmanın maksadı kültürel dokumuzda böylesine derin izler bırakmış olan okçuluğun Memlûklerdeki durumunu kaynaklar ışığında ortaya koymaktır.

Memlûklerin iki asrı aşan ve onları bölge ve dünya üzerinde bir cihan devleti etkisine ulaştıran pek çok unsurdan en önemlisi ve merkezi olanı askeri teşkilatlarıdır denilse yanlış olmayacaktır. Askerliği Türk devlet geleneği dâhilinde ıktâ ve memlûk sistemine dayalı olarak teşkilatlandırılan Selçuklu sonrası devlet anlayışımızın en veciz ve müstesna örneğini oluşturan Memlûkler kurdukları siyasi mekanizmanın en derin ve güçlü parçası olarak askeri ıktâ sistemine dayanan düzende güçlü ordularla Haçlılar ve Moğollar gibi zamanlarının en büyük siyasi ve askeri güçlerine karşı büyük başarılar elde etmişlerdir. Bu başarının ardında şüphesiz büyük amillerden biri iyi eğitilmiş askerler ve etkili savaş stratejileri bunun yanında güçlü ve etkin silah donanımdır. Bu donanım cümlesinden şüphesiz yay ve ok Türklerin asırlık tarihlerinde hep yanlarında tirkeş ve sadaklarında onlara eşlik ettiği gibi Memlûklerin de en büyük vurucu güçlerinden birisi ok ve yay olmuştur. Bunu gerek İbn Haldun ve gerekse de 7. Haçlı Seferinde Fransa kralı ile gelen Joinville gibi bu devre şahid olmuş yerli ve yabancı aşağıda misalleri verilen şahitliklerden de çok rahat anlıyoruz. Memlûk ordusu savaşlara ok atışlarıyla başlar ve

¹ Osman Turan, “Eski Türkler’de Ok’un Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Makaleler*, (Haz. Altan Çetin-Bilal Koç), Ankara, 2010, s.118, 124, 129.

muharebenin seyrine göre devam ederdi. İbn Haldun, “*Bize haber verdiklerine göre, Türk kavimleri çağımızda oklar atarak savaşmaktadırlar. Onların tâbiye usûlleri saflar teşkil ederek savaşmaktır. Onlar, biri diğerinin arkasında olmak üzere üç saf teşkil ederler, atlarından inerek oklarını önlerine yere dökerler. Oturdıkları hâlde atışmaya başlarlar. Her saf önündeki safları düşman baskınından korumaya çalışır ve iki taraftan biri gelinceye kadar savaşır. Bu tâbiye garip olmakla beraber, sağlam bir tâbiye usûlüdür*”² demektedir. Memlûkler devrinde yaşamış olan Şihâb Mahmud el-Halebî, 1324 senesindeki atıcılıkla ilgili hutbesinde şunları ifade etmiştir: “*Atıcılık düşman için hazırlanmış en iyi, küfür ehline vurulan en mükemel helak elbisesi, savaşıya gönderilen ölüm elçilerinden en tesirlisi, savaşta din düşmanlarının ödediği borçların en faydalısı, en uzak olmakla beraber yakın görünen bir şeyde, kendisiyle hedeflere ulaşılan şeylerin en hızlısıdır. Hilallerden atılan ölüm yıldızlarının en yaralayıcısı, mızraklar tanımadan ve kılıçlar yerini hissetmeden önce hedefe ulaşanların en önderidir.*”³ Memlûkler devrinde kaynaklarda *el-memâlik er-remmâhe* denilen, okçulukta usta kişiler vardı.⁴ Joinville hatıralarında, “*Müslümanların attığı oklarla yer öylesine dolmuştu ki toprak gözükmüyordu*”⁵ diyerek okun muharebelerde kullanılışıyla ilgili bir fikir vermektedir. Bu çağ “*mızrağı bulutlara geçiren, oku güneşin kursuna saplayabilen, canlarını feda etmekten çekinmeyen; savaşmak için zırhı, kılıcı ve mızrağı hazır. Şehid olmak için daha önce yüzüne gerekli kokuları sürmüş savaşıcı yiğitlerin, her yere harb ve darb kaim olup, kılıç ve mızrağın pazarının canlanıp, canın değeri ve ruhun ücretinin azaldığı*”⁶ bir bezm u rezm çağıydı. Memlûklerin yazdırdıkları kitaplardan öğrendiğimiz kadarıyla onlar ilk okçunun Hz. Adem olduğunu düşünüyorlardı. Ok atmak onlar için sade bir savaş sanatı değil Allahın ve peygamberinin savaş yolunda emrettiği bir şeydi.⁷ Bu bakımdan okçuluk Memlûklerin bir ibadet vecdi içinde uyguladıkları bir savaş sanatıydı denilse yanlış olmayacaktır. Tayboğa gibi Memlûk ustalarının bu konuda ortaya koyduğu düşünceler de bu yorumun bir vakia olduğunu koyar ki çalışmanın ilerleyen kısımların da bunun ayrıntısına temas edilecektir.

² İbn Haldun, *Mukaddime*, c.2, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, 1990, s. 47–48.

³ Nejdî Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta, 2000, s.252.

⁴ “Bunlar hac mahmilinin koruması gibi işlerle görevlendiriliyorlardı.” İbn Tagrîbirdî, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Din Yûsuf, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Misr ve el-Kahire*, c.14, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Kahire, 1963, s.179.

⁵ Jean De Joinville, *Joinville'in Haçlı Hatıraları*, (Basılmamış Tercüme, İng. Ter. Cüneyt Kanat)/ *Bir Haçlının Hatıraları*, (Ter. Cüneyt Kanat), Ankara, 2002, s.62.

⁶ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, (Ter. Mürsel Öztürk), Ankara, 1990, s. 329, 332–333.

⁷ Kurtuluş Öztopçu, *Kitâb fî 'İlm en-Nüşşâb*, İstanbul 2002, s. 204, 205.

Şüphesiz bize Memlûk okçuluğunu tanıtmakta yol gösterecek en önemli kaynaklar furûsiyyeye⁸ dair yazılmış otantik kaynaklardır. Bu konuda Memlûkler devrinde çok değerli bir birikimin olduğu ve çok az sayıda Ortaçağ tarihçisinin sahip olacağı bir şans olarak Memlûk tarihinin bu kaynaklarının Türkçe olduğu burada ifade edilmelidir. Bu kitaplar cümlesinden olarak ilk örnek olma özelliği de gösteren *Kitab fi İlm en-Nüşşâb* (14. asır sonu) adlı eserin giriş kısmı şöyle başlanmaktadır: “*Yena sizga malum bolsun kim bu kitabı yazmaga sebeb ol boldı kim Mahdum Tolu (Beg) el-Melikî ez-Zâhiri kaçan kim men zaif biçareni ündeyüb önümde Arap tilince ok atmak ilmi içinde kitaplar geltürüb koydu. Dahi men miskin biçareden tiledi kim bu kitaplardan ve dahi özge kitaplardan bir kitap yaza ok atmak içinde Türk tili üzere.*”⁹ Okçuluğa hasredilmiş bu eser görüldüğü üzere üst düzey emirle ve Türkçe olarak kaleme alınması talimatıyla yazılmıştır. Ülkemizde hala hakkettiği bilinirliğe erişemeyen Memlûkler ve Türkçelerinin görülebilmesi için metnin orjinalini burada vermeyi uygun bulduk. Görüleceği üzere metin çok kolay anlaşılabilir. Bunlardan Münyetü’l-Guzat (14. asır sonu) isimli eser şu cümlelerle başlamaktadır: “*Bilgi kim bu risâle Türk tili üzere tahrir kılınmaqlığa dâ’î bu boldı kim tengri fermânu birle Misr ilinde bir ‘azimü’ş-şân melik zuhûrga kildi... hâsekiler hâsı Timür big... takı işaret muntig kıldı kim bizim katımızda bir ‘Arabî silâh-nâme bar turur anı Türk tilinge çevürseng kim bu gâzi Türkler andın intifâ’ alsalar sanga takı sevâb bolsa tidi. Bu duâçı kul takı ‘alâ re’si ve aynı tip buyruklarına imtisal kılıp...tengri tevfiği birle ol kitâbını Türk tilinçe tecüme kılıp takı Münyetü’l-Guzât tiyü ad birdi...*”¹⁰ Bu eserde ata binmek, süngü (mızrak) tutmak, kılıç kullanmak, kalkan tutmak, ok atmak, top (çevgan) vurmak konuları vardır. Evet, Memlûklerin *Türk kimliğini* ortaya koyan bu giriş cümleleri aynı zamanda savaş kültürlerine dair

⁸ “Furusiyye: Memlûk devlet teşkilâtının temelinde memlûk sistemi, askerî ıktâ sistemi ve furusiyye geleneği yatmaktadır. Furûsiyye, memlûk toplumunda fevkalade önemli idi. Memlûk savaş kültüründen bahsedilen bu çalışmada furûsiyye’den de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bir ilkeler ve anlayışlar bütünü olan furûsiyye, memlûk nizam ve dinamizminde uzun süre etkili faktörlerden birisi olmuştur. Memlûk sultanlarının veya ümerâsının faziletleri sayılırken furûsiyyedeki maharetinden muhakkak bahsedilmektedir. Hatta bu husus sultan olmanın öncelikli şartları arasında sayılırdı. Emîr Allân’ın Osmanlı elçilerine, “...Binicilik ve savaş bizim askerimizin sanatı olup, Osmanlıların savaş işlerinde pek o kadar mahir olmadığı bilinmektedir.” diyerek hitap etmesi, bu anlayışın Devletlerinin sonuna kadar memlûklerde ne denli hâkim olduğunu göstermektedir. Bu anlayış devletin gerileme sebepleri arasına girerek askere hamle gücü veren bir gelenek olmaktan çıktığı zaman devleti gerileyen bir taassup haline gelmiştir; Ateşli silahlara olan tepki bunun bir örneği olmuştur. Askerî eğitim konularında bazı emirler tarafından furûsiyye kitapları da yazılmıştı.” Baybars el-Mansûrî, Rûkn ed-Dîn Baybars el-Mansûrî el-Hatâ’î ed-Devâdâr, *Zubdet el-Fikre fi Tarih el-Hicre*, (Tah. D. S. Richards), Beyrut, Das Arabische Buch Berlin, 1998, s.46; İbn Zunbul, *Fethu Misr*, Kahire, 1287; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahit Çabuk), c.2, Ankara, 1989, s.62.

⁹ Öztopçu, *Kitâb fi İlm en-Nüşşâb*, s. 181.

¹⁰ Mustafa Uğurlu, *Munyet el-Guzât*, Ankara, 1987, s.12-14.

yazılmış Türkçe bir eserin çok anlamlı bir parçasıdır. Bunların resmi emirle yazılmış olması yazılmalarının sade bir merak ürünü değil kurumsal bir ihtiyacın sonucu olduğunu da bize göstermektedir. Memlûk askerleri değişik savaş eğitimlerini içeren talimlerini bu kitap ve benzerlerinde verilen düzen üzere alıyorlardı.

Askerî ikta sistemi, ve buna bağlı memlûk nizamı otantik şekliyle İslâm çerçevesinde gelişmiş bu saha dışında bu isme layık bir paraleli olmayan bir müessesedir. Aslında kölelerin ordu için silâh altına alınmak üzere satın alınmaları İslâma has değildir¹¹; ama hiçbir düzende İslâmdaki gibi öyle dev bir hedef uğruna o kadar büyük bir gücü toplamayı başaran, hayret edilecek başarılar gerçekleştiren ve bu kadar uzun süre ayakta kalabilen, inceden inceye olduğu kadar bilimsel bir kalıbın içinde organize edilmiş kölelerden oluşan bir askerî kurum teşkil edilmemiştir.¹² Memlûk asıllı asker kullanılması İslâm Devleti içinde iç istikrarın sağlanmasını temin etmek yanında, güç kaybı yaşayan iktidarların yerine dış tehlikelerin nüfuzuna mani olup, yeni siyasî teşkilâtı sağlamıştır. Memlûk statüsü ile önceleri yalnızca siyasî otoriteleri takviye maksadıyla getirilen köleler, zamanla hükmedecek siyasî bir otorite, devlet yönetecek bir tecrübe ve devletleşebilecek bir müessese geleneği kazanarak sistemin payandası durumundan bizzat sistem hâline gelmişlerdir. Bu kişiler devletlerin başına geçmiş, liderleri bazen kuşaklar boyu idareci olarak kalmıştır. Memlûkler bu gücü kullanarak kendilerini kanuni olarak hür kılmak yerine, memlûk müessesesini devam ettiriyorlar ve değişimleri için yapılan baskılara karşı koyuyorlardı. Elbette karşı koymalarının bazı mantiki sebepleri vardı. Okçuluk, binicilik ve savaş konuları onların inhisarında olduğu için, güçlü olduklarından bu konulardan ayrılıp daha basit kabul edilen ateşli silâh kullanma ya da yaya olarak savaşma yöntemlerine geçmek, içinde buldukları seviyeyi kaybetmelerine sebep olabilirdi. Politik güçlerini askerlikten aldıkları hâlde savaşmanın modern yöntemlerine uyum göstermek yerine modası geçmiş teknikleri kullanmayı tercih ettiler.¹³ Memlûk sisteminin gerilemesi başka yerlerde ele alınacağı için burada daha fazla bu bahsi derinleştirmiyoruz. Herhâlükârda memlûk sistemi doğudan batıya Akdeniz kıyılarına nakledildiği zaman fonksiyonelliği iyice artmış ve mükemmeliğin zirvesine İslâmın en güçlü devletlerinde; Memlûk ve Osmanlı devletlerinde ulaşmıştır.¹⁴ İslâm dünyasında

¹¹ “Memlûk sınıfı devşirme veya satın alarak asker yetiştirme usulü çok eski bir gelenektir. Sasaniler ve Bizans’ta bu gelenek vardı. Bizans ordusunda Hazar ve Türk memlûklar çoktu. Bizanslılar ve Haçlılar bu türlü memlûk Türklere “*Türkopol*” derlerdi.”, Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul, 1987, s. 238.

¹² David Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Ter. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, 1989, s. 211.

¹³ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, (Ter. Füsün Doruker), İstanbul, 1995, s. 25–26.

¹⁴ Ayalon, *a.g.m.*, 1989, s. 211.

bu manada 9. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar düzenli ve planlı olarak bahsedilen memlûkler kullanılmıştır. Bu durum coğrafi olarak Afrika'dan Asya'ya kadar bütün İslâm coğrafyasında gerçekleşmiştir.¹⁵

Memlûk Devletinde ordunun esasını oluşturan memlûkler kışlalarında gelecekteki kariyerlerini de belirleyen ordu hizmetlerine dair sıkı bir askeri eğitimden geçerlerdi. Burada kendilerine ata binme¹⁶ ve atla ilgili hususlar¹⁷, ok atma¹⁸, süngü¹⁹, kılıç kullanma²⁰, nüşşâb²¹ gibi harp sanatları öğretilerek askeri

¹⁵ Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military System*, London, 1981, s. 45.

¹⁶ “Ata binme, önce atın sırtına benzer bir toprak, ahşab ya da taş bir yerde başlardı. Ata oturmuş, sonra bu mekâna eğer konulup binme talimi, sonra eğersiz gerçek ata binme, bu bitince eğerli ata binme sonra atla gezinti, hareket halinde inip binme gibi talimler yapılır, sonuçta at üstünde silâh talimleriyle muharibin yetiştirilmesi devam ederdi”, Ahmed Muhammed Advan, *el-Asker el-İslâmiyye*, Riyad, 1985, s. 118–124; “İyi ata binmenin ilk şartı eğerde sağlam oturmaktır. Ata binme sanatının gereklerinden biri eğersiz ata binmeyi öğrenmektir. Bundan amaç gâflet anında düşman saldırılarına hazır olmaktır. Böylece ani saldırılara hazır olup ata binip düşmanla savaşabilmek önemli görülürdü. Bu önemli bir talimdi ve çok kişi bunu bilmezdi”, Uğurlu, *Munye*, s. 35–36; “Ata binmenin aslı dizgini iyi tutmaktır, sabit oturmaktır, ustalıktır, ustalık demek iyi hareketlerdir ve boynu düz tutup, eğerde düzgün oturmaktır; iki ayağını eşit tutup düzgün oturmaktır. Eğilmeden göğsü içeri sokmadan, ayaklarını üzenği ucuna basmaktır.”, Uğurlu, *Munye*, s. 39.

¹⁷ “ Bu dönemde bir kişinin iyi binici sayılması için; atın durumundan anlayıp; iyi ve kötü olan atı tanıyabilmesi, iyi ve kötü atın özelliklerini bilmesi, atların hastalıklarını ve bunların tedavilerini bilmesi, atlarda doğuştan ve sonradan olabilecek kusurları bilmek, tayken ileride nasıl bir at olabileceğini bilmek, atın beslenmesi, terbiyesi, hangi at oyunda, hangisi yarışta uygun olur bunu bilmek, atın huyunu ve sınırlarını bilmek gibi özellikler aranıyordu.”, Can Özgür, *Baytarat el-Vâzih*, Metin, İndex, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1988, s. 8–11.

¹⁸ “Ok atma taliminde iyi bir ata bin, yumuşak bir yay al, kırk arşın arayla çember biçimli hedefler dik, ata bin ve okunu al ve birbiri ardınca at. İyi atarsan aradaki mesafeyi otuz arşına düşür. Aralarında yedi adım kalana kadar azaltarak çalış. Bunda ustalaşınca sol yanına üç daire hedef sol tarafına iki hedef dik. Atını koşturup önce sol taraftakilere ve sonra sağ yanındakilere at. Bunda da ustalaşınca sert bir yay al ve bununla aynı şekilde çalış. Yine çalışırken beşi sağa beşi sola on daire dik. On ok al beşini kabzana koy, beşini sağ elinin parmakları arasına sok, onlar bitince diğerlerini al. Ama bu oklar ince olsun ki parmaklara girsin”, Uğurlu, *Munye*, s. 117.

¹⁹ “Süngü eğitimi sırasında iki atlıya karşı hamle, iki atlı ya da topluluğa saldırı ve saldırıları boşa çıkarma, bir çubuk üzerindeki hedefi süngü ile alma öğretiliyordu. Hayzeran ağacından bir halka yapıp buna yünden ya da beyaz deriden bir kılıf geçirilerek bu hedef meydana bırakılıyordu. Daha sonra atın üstündeki kişi süngü ile bu hedefi yerden kaldırıyordu. Bu eğitim ağaca asılı halkanın süngüyle alınması şeklinde de yapılıyordu. Bunun yanında savaşta süngü kullanma ve süngü hileleri öğretiliyordu.”, Uğurlu, *Munye*, s.89–92; “Mızrak, zıpkınla vurmanın ilmi odur ki mızrağı ortasından tut arkaya eğilip ondan sonra üç defa mızrağı esnet üç adım ileri koş ve hedefe ayn durup, bütün kuvvetine düşmana at ve vur.” Uğurlu, *Munye*, s. 124.

eğitim veriliyordu. Her grubun teslim edildiği, *furûsiyye* konularında mahir öğretmenler (*muallim*) vardı.²² Sultanlardan bir çoğu bu konulardaki maharetleriyle tanınırlardı.²³ “*Tibâkta* gerçek askerî eğitim memlûk ergenlik çağına ulaştığında başlıyordu. Memlûkların bütün gruplarına askerî eğitim veren bir *mu'allim* (bir *Furûsiyye* üstadı, eğitmen, uzman) vardı. *Furûsiyye* eğitimi bahsedildiği üzere binicilik, mızrak oyunu, okçuluk ve kılıçtan oluşmaktaydı. İbn Kayyim el-Cevzî (ö.751/1356), bu dört dalda yetenek kazanan bir memlûkun *Furûsiyye* eğitimini tamamlamış tam teşekküllü bir *fâris* olduğunu söylemektedir.²⁴

A. YAY VE OK²⁵

Memlûk sisteminde esaslarından olan *furûsiyye* geleneğinin en önemli hususlarından biri de bahsedildiği üzere ok ve yay kullanımındır. Kitab fi İlm

²⁰ “Ata binmenin boyu kadar bir kamış veya ince ağaç dalını al bir yere dik. Sonra ondan uzaklaş ve onu sağına al. Atını koştur, ok atar gibi kılıcını kınından çıkarıp sağ omzunun hizasına götürüp o kamış ya da ağaca vur. Kılıcı çıkarmanla vurman aynı anda olmalıdır. Bunda ustalaşmak için çok tekrarla ki elin alışsın. Her yapışında ağacı bir karış aşağıdan kes. Bunu ağaç bir arşın kalana kadar yap. Bunu çok yap ki elin idman yapıp vurmaya alışsın. Bundan sonra on arşın arayla okları dik. Atını koşturup ok tüylerinin aşağısında parçasını kes. Ancak biri diğerinden uzun kısa olmasın. Bu işi kalın yüzlü keskin bir kılıçla yap. Bu işte ustalaşınca bunu sağa sola dikili okları kesme talimi yap”, Uğurlu, *Munye*, s. 109.

²¹ “Sultan Baybars *nüşşâb* ve küre atma (gülle atma) gibi oyunlara bizzat katılır ve burada memlûkler, *ecnâd*, ümerâ, *halka* askerlerine inamlarda bulunurlardı.”, el-Makrizî, Takıyy ed-Din Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li Marifet-i Duvel el- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade-Said Abdulfettah Aşûr), c.1, K.2, Kahire, 1934,1958, s. 518.

²² “Altınboğa ez-Zâhirî Barsbay devrinde *muallim rumh* görevini yapanlar cümlesindendi.”, es-Sehâvî, Şems ed-Din Ebû el-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav' el-Lâmi' li- Ehl el-Karn et-Tâsi'*, c. 2, Tarihsiz, s.320; İbn Tagribirdî, *el-Menhel es-Sâfi ve el-Müstevfi ba'd el-Vâfi*, (Tah. M.M. Emin/ Said Aşur), c.6, Kahire, 1990, s.133; Advan, *el-Asker*, s. 19; Hassanein Rabie, “The Training of the Mamlûk Fâris”, *War, Technology and Society in the Middle East*, Parry, V. J. (edited by). London: Oxford University Press, 1975, s. 154.

²³ el-'Aynî, *es-Seyf el-Muhenned fi Siret el-Melik el-Mueyyed Şeyh el-Mahmûdî*, (Tah. Fahim Muhammed Şaltût-Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire, 1966–1967, s. 50.

²⁴ Hassanein Rabie, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, (Ter. Altan Çetin), *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, S.2, 2003, s. 221.

²⁵ Memlûkler devri okçuluğu konusunda bkz., *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, (Haz. Kurtuluş Öztöpcü), İstanbul 2002; A. Sprenger, *Fihrist al-Kutub allati nargab an natbâ'ahâ*, London, 1840; M. Reinaud, “De l'art militaire chez les arabes au moyen age”, *Journal Asiatique*, 6 Série 12, 1848; L. Mercier, *La Parure des Cavaliers et L'Insigne des Preux*, Paris, 1924; H. Ritter, “La Parure des Cavaliers und die Literature über die ritterlichen Künste”, *Der Islam*, 18, 1929; N. A. Faris-R.P. Elmer, *Arap Archery*, Princeton Univ. Press, 1945; G.T. Scanlon, *A Muslim Manual of War, being Tafrij al-Kurûb fi Tadbir al-Hurûb*, Cairo, 1961; A.S. Lutful-Huq, *A Critical Edition of Ta'lim Sûl Wa'l-Ummiyah fi Ta'lim A'mâl âl-Furusiyah*, University of London (Doktora Tezi), 1955; J.D. Latham-W.F. Paterson, “An Analylsis of Arrow-weights in an Islamic Military Manual”, *Journal of Semitic Studies*, 1965; Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara, 1999.

Nüşşâb'a bakıldığında ve o dönemde yaygın olarak uygulanan üç ok ustasından ve ekolünden söz edilmektedir. Bunlar Ebû Haşim Baverdî, Tahir-i Belhî ve İshak er-Raffa'dır. Bunların ekollerinin tüm ülkelerde uygulandığı kaydedilmiştir. Behram-ı Gûr ve Abdurrahman Taberi gibi ustaların da bilgilerini onlardan naklettikleri ifade edilmektedir.²⁶ Bunların ekollerinin birbirinden ayrılan yönleri olduğu gibi bazı yerlerde yakınlaşmaların olduğu da kaynağımızda zikredilmektedir. Memlûk okçuluk aklının dayandığı esas kaynak ve ekoller olarak öncelikle bunlardan bahsedilmesi teorik zeminin anlaşılması bakımından önemlidir. Zira bir kültür temellendiği yapının özelliklerini taşır. Japon filimleriyle akıllara konulan büyük Japon savaş ustaları yanında Memlûkler özelinde bu büyük ustaların adlarının günümüz literatürüne ve hafızasına taşınmasının aktüel kültür bakımından da önemli olduğu tarafımızdan değerlendirilmektedir.

Memlûk okçuluk tekniğine göre ok atmanın temeli beştir. Yay, kiriş, ok, küstübân (parmaklık/zihgir), okçu.²⁷ Sistemli bir okçuluk eğitimi için bu beş unsurun koordineli bir birlikteliği gerekmektedir. Beklenen etkili, isabetli, okçunun kendisini koruduğu, hızlı bir uygulama faydalı ve doğru bulunmaktaydı. Yukarıda adı geçen üstadların ekolleri bağlamında Memlûk okçuları bu beş unsura üzere okçuluk eğitimi almaktaydılar. Bunların savaş aleti olarak birleşmesini ve uygulamasını bir yana koysak ve edavatın herbirinin üretimi bile ayrı birer çalışma konusu olacak niteliktedir: yay yapımı, ok üretimi, kiriş sarma, parmaklığın hazırlanması her biri ayrı bir bilgi ve beceri gerektiren hususlardır ve bunları yapımı uzun zamanlara yayılabilmekteydi. Okçu ise tüm bu aletlerin en donanımlı şekilleriyle eğitilerek onları hayata geçiren son kısmı oluşturmaktadır. Herbiri ayrı bir emek ve sabır süreci demek olan bu işlemler okçunun eğitimi de dahil uzun ve zahmetli eğitimleri gerektirmektedir.

Okçuluk ve ona dair faaliyetler Memlûkler devrinde son derece gelişmiştir. Bu konuda bahsedildiği üzere furusiyye kitapları cümlesinde olmak üzere eserler de yazılmıştır. Ok ve yay ve okçuluk devletin ve furûsiyye geleneğinin en önemli konularından birini teşkil etmekteydi. Bu okçuluk kültürüne dair Dimyat'a gelen Haçlı birlikleri arasında yer alan Joinville bu hususa şöyle işaret etmektedir: "Bu çok sayıdaki Türkün içerisinde çok iyi silâhlanmış ve yaya olan sekiz emîr, yontulmuş taşlardan bir set oluşturdular ve bu sebeple bizim okçularımız onları vuramıyordu. Bu sekiz Müslüman emir oldukları yerden bizim ordugâhı ok yağmuruna tuttular ve burada çok sayıda adamımız ve atımız yaralandı."²⁸

²⁶ Öztopçu, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 206.

²⁷ Öztopçu, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 206.

²⁸ Joinville, *Joinville'in Haçlı Hatıraları*, s. 60.

1. YAY

Memlûk yay yapım tekniğine göre en iyi yay dört nesnenin birleşiminden olmaktadır. Ağaç, boynuz, tutkal ve sinir. Kaynak bu konuyu anlatırken latif bir benzetmede yapmakta ve bundan bir hikmet olduğunu kaydetmektedir. İnsanın kendisini yay ile eşleştirdiği bu yaklaşım Türklerin kadim silahları yay ile kurdukları ilişkiyi anlamak bakımından ilgi çekicidir.²⁹ Kaynaklarda, Arapça adı ile *el-kavs* olarak geçen yayın iki çeşidi vardı: Birincisi *el-arabîyye* adını alan ahşaptan mamul yay idi. Bunun *kâzib* ve *filk* adını alan türleri vardı. İkinci tür *el-farisîyye* adını alan yaydı. Bu yay yukarıda bahsedildiği üzere tahta, boynuz ve tutkal gibi malzeme ile yapılıyordu.³⁰ Memlûkler devrinde yazılan Türkçe furûsîyye kitaplarında ‘Okun iyisi dört nesneden olur; biri ağaç, biri boynuz, biri dutgal, biri sinir’ denilmektedir.³¹ Yayın en kısası dört tutam en uzununu ise on tutam oluyordu. Kirişle kabza arası bir karış olurdu.³² Ayrıca el yayı ve ayak yayı olarak iki çeşit yay daha vardı. Bunun yanında *bâ'ine*, *bâniyye*, *çeşuvv*, *celhak*, *haşike*, *hadlâ*, *hasûb*, *hinnâne*, *hanira*, *hinye*, *rahîş*, *zagrîyye*, *zefeyân*, *zevrâ*, *el-mesha*, *es-sehve*, *şedfâ*, *eş-şerc*, *eş-şerice*, *şesib*, *sarî*, *safrâ*, *cerûh*, *tahûr*, *tarûh*, *tilâ'u'l-keff*, *'atik*, *'ânik* ve *'ânike*, *'ayher*, *'atele*, *'asûs*, *'urâde*, *'usfuriyye*, *'itâfe*, *'utfî*, *'utal*, *'atife*, *'atûf*, *'atvâ*, *'avcâ*, *'galfâ*, *'feccâ*, *'fevcâ*, *'feruc*, *'fer* ve *'fer'a*, *'felak*, *ka'ûd*, *kadib*, *el-kinâ*, *kavs ka'sâ*, *kavs melsâ*, *kâsiyy el-halka*, *kâsiyy el-bunduk*, *kebdâ*, *ketûm*, *kezze*, *mâsihiyyât*, *muhdele*, *muhlefe*, *merûh*, *mushame*, *mesiha*, *mîthar*, *mu'attafe*, *ma'tûfe*, *mehûk*, *nâtire*, *nefiha*, *nefûh*, *hemzî*, *el-vişâh* gibi isimler alan yaylar vardı.³³

Atıcının yayı tuttuğu yer *el-makbas*, okun yerleştirildiği yer *kebd el-kavs*, bükülen yeri *seyet el-kavs*, Okun konulduğu üst kısma *r'es el-kavs*, altına *ricl el-*

²⁹ “İnsan dört nesneden oluşur: Kemik, sinir, kan ve et. (Bileşik) yay da (insan) gibi dört nesneden oluşur. (Yayın) ağacı insanın kemiğine tekabül eder. Boynuz insandaki ete tekabül eder. (yayın) siniri insanın sinirine, tutkal ise insanın kanına tekabül eder. Yayın gövdesi insanın omurgası gibidir. Nasıl insanın omurgası (tersine) kıvrıldığı zaman insan ölürse yay da aynı şekilde tersine kıvrıldığı zaman kırılır.” Öztöpçü, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 207.

³⁰ “Haçlı yazarı Joinville de yay yapımında kullanılan boynuz ve zamk'a işaret etmiştir.” Joinville, *Joinville'in Haçlı Hatıraları*, s. 93.

³¹ Ananiasz Zajaczkowski, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, “Mamlucko-Turecka wersja arabskiego traktatu o luznictwie z XIV w.”, *Rocznik Orientalisty czny*, XX, 1956, s. 163.

³² Zajaczkowski, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s.173; Öztöpçü, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 222.

³³ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, K.1, s.342; Nebil Muhammed Abdulaziz, "Hazâin es-Silâh ve Muhteviyatuhâ `alâ `Asr el-Eyyübîyyîn ve el-Memâlik", *el-Mecelle et-Tarihîyye Misrîyye*, c.23, 1976, s. 126–129; Abdurrahman Zeki, *el-Ceyş el-Misrî, fi el-'Asr el-İslâmî*, Kahire, 1970, s. 48.

kavs deniyordu.³⁴ Okun konulduğu sadaka *el-kenâne/el-ca'be* deniyordu. Bu bazan deriden bazan ahşaptan oluyordu.³⁵

2. OK

Ok atma aslı altı kısım kabul edilmiş ve bu kısımları kabza, tevfiik, akır, medde, itlâk, ayan olarak tasnif edilmiştir.³⁶ Ancak bu altı kısım konusu ihtilafli bir konu olarak görülmektedir. Zira yukarıda adları geçen ustaların her birinin farklı yaklaşımları vardır. Ebû Cafer Hasan yedi esastan, Ebu Musa Harraz dört usulden, İshak er-Reffâ ise on esas ve iki daldan bahsetmektedir.³⁷ Dolayısıyla verilen altı esas en yaygın kabul gören bir esas olarak düşünülmelidir. Bu konuyla ilgili yazılmış eserlerdeki bilgilere göre: 'Okun uzunluğu atıcının kolu kadar ve yayın çekildiği kadar ve sapı sekiz parmak oluyordu. Sapının ince ya da kalınlığı sahibinin avucu kadar olurdu. İnce olduğu zamanlarda sapı kalınlaşıyordu. Ok'un uzunluğu yaya göre ayarlanırdı. Ok'un uzunluğu yayın bir ucundan diğer ucuna kadardı. Ok yaydan uzun olduğunda atış yapmak zor oluyordu. Yayın büyük; okun küçük olduğu durumlarda ok avuçtan aşağı doğru kayarak iyi çekilemiyor, yayın kurulması iyi olmuyordu.³⁸ Bu devirde *el-idrâr*, *el-erîb*, *el-esl*, *el-efâtâh*, *efûk*, *asma'*, *ağdaf*, *akz*, *emrat*, *ehza'*, *sucr*, *sult*, *cubbâ'*, *cils cummâh*, *hâb*, *hâbid*, *hâdir*, *hirâs*, *husban*, *haşr*, *hazzâ'*, *hâzik*, *haşîb*, *halt*, *dâbir*, *dâlif*, *rakmiyyât*, *er-rehb*, *zâhif*, *zâlic*, *z'aberî*, *zemhar*, *zenburk*, *sirve*, *sehm senderî*, *sehm dabih* ve *madbûh*, *sehm müsterim*, *şâhis*, *şârif*, *şârim*, *sadır*, *sâ'idî*, *sanî*, *sayğa*, *'asir*, *'abru*, *'ard*, *'usul*, *'afr*, *'amûc*, *el-cünne*, *garb*, *fâlic*, *katra*, *kadeh*, *karh es-sehm*, *katbe*, *kat*, *katî*, *kuttâb*, *ke'm*, *mutesammi*, *mihber*, *mihrâs*, *muhallak mirât*, *murtede'*, *mirmat*, *merîc*, *merîh*, *meriş*, *mişkas*, *Misrâd*, *musaffah*, *mithar*, *mu'abber*, *m'irad*, *mu'akkâ*, *miğlak*, *mutekil*, *muhazze'*, *melmûm*, *memşuk* ve *meşik*, *mincâb*, *mençûf*, *minza'*, *necîf*, *nüşşâb*, *nady*, *neks*, *nevâkir*, *hizâc*, *yesribî* gibi ok çeşitleri bulunmaktaydı.³⁹ Arab yayıyla atılan ok *en-nebl*, *fârisiyye* yayıyla atılan ok ise *nüşşâb* adını alırdı. Okun girişine *el-fuvk*, temreni *en-nasl*, tüyü *el-kuzaza* adını alırdı. Ok tüyle birleşmeden önce *el-kıdh* adını alırdı.⁴⁰ *Nüşşâb* küçük tahtadan temren üzerinde üçgen şeklinde olan, üzerinde dişler bulunan; girişi kolay çıkışı zor olan oktu.⁴¹ *Nüşşâb*, *terkâş* (*tirkeş*)

³⁴ el-Kalkaşandî, Ebu el-Abbâs Ahmed b. Ali, *Subh el-'Aşâ fi Sinâ'at el-İnşâ*, (Tah.Muhammed Hüseyin Şemseddin), c.2, Beyrut,1987, s.150.

³⁵ el-Kalkaşandî, *Subh*, c.2, s.151.

³⁶ Zajaczkowski, *Kitâb fi İlm en-Nüşşâb*, s.163; Öztopçu, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 207.

³⁷ Öztopçu, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 207.

³⁸ Uğurlu, *Munye*, s.110–111.

³⁹ Nebil Muhammed Abdulaziz, "Hazâin es-Silâh ve Muhteviyatuha alâ 'Asr el-Eyyübîyyîn ve el-Memâlik", *Mecelle et-Tarihîyye Misrîyye*, c.23, 1976, s.129–133.

⁴⁰ el-Kalkaşandî, *Subh*, c.2, s.150; el-'Aynî, Bedr ed-Din Mahmud b.Ahmed, *'İkd el-Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, (Tah.Muhammed Muhammed Emin), 4 Cilt, Kahire, 1989, c.2, s. 39.

⁴¹ el-'Aynî, *'İkd el-Cumân*, c.2, s.39, s.42; Muhammed Ahmed Duhman, *Mucem el-Elfâz et-Tarihîyye fi el-'Asr el-Memlûkî*, Dimâşk, 1990, s.151.

adını alan bir mahfazaya konulurdu.⁴² *Nüşşâb* talimi yapan *muallim en-nüşşâb* adını alan şahıslar bulunmaktaydı.⁴³ *Nüşşâb* kale muhasaralarında kullanılan uzak mesafelere atışlar yapılabilen bir silâhtı.⁴⁴ Sultan Baybars zamanında kurulan *meydan el-‘ıyd* gibi *nüşşâb* atılan meydanlar inşa edilmişti.⁴⁵ Sultan en-Nâsır Muhammed devrinde önce 1323’de *nüşşâb* dükkanları kapatılmış ve *nüşşâb* atışı yapılan yerler yıkılmış ve daha sonra 1339 senesinde Kahire valisine, şehirde bulunan bütün *nüşşâb* imal edilen hanların kapatılması emredilmiştir. Bu sırada *nüşşâb* atış yerleri yıkılmış ve hanlar kapatılmıştır. Memlûklerin *nüşşâb* taşımaları yasaklanarak atış yapmaları yasaklanmıştır. Bu işin yapılması halinde memlûkun yerine üstâzının öldürüleceği ilan edilmiştir. Emîrlerin *nüşşâb* tirkeşi taşımaları yasaklanmıştı.⁴⁶ Sultanın bu tedbirleri almasının sebebi mevcut karışıklık ortamında muhtemel bir suikaste karşı önlem alma düşüncesiydi. İlerleyen dönemde Sultan el-Gavrî devrinde, gelen elçilere *nüşşâb* atma gösterileri yapılmaktaydı.⁴⁷ Munyet el-Guzât’ta bahsedilen *nâvek*’ten ok atmak denilen bir ok vardır; ‘Bu iyi bir sanattır. Yüksek kalelerdeki ve uzak mesafelerdeki hedeflere atmada kullanılır. Bin arşın (1 arşın yaklaşık 68 cm.) mesafeye kadar gider. *Nâvek* oku uzunluğu bir karış ve temreni dört parmakdır. *Horasânî* de buna *avs* derler. *Nâzil* de derler. *Nâvekî* ince süngü kamışından, farsî kamışından ve söğüt ağacı gibi malzemedden yaparlar. Bunun kamçıdan sert olması gerekir. Uzununu normalde bir ok kadar olur, bir yandan sülüs miktarı oyuk ve iki tarafı içeri doğru olur. Bu okun dışa çıkmaması içindir. Buna deri şerit takılır, parmağa geçirilir, ok oyuğun içine konulup, bilek kolun üst kısmına dik tutulup omzun üstünden tutulup atılır.⁴⁸ Memlûkler devrinde kale burçlarına dört tarafına üzerine 4 ok birden yerleştirilebilen yaylar konulmaktaydı. Bu dört yayı bir kişi kullanır ve bir anda 16 ok atabilirdi. Bu sayı kalenin durumuna göre arttırılabilmekteydi.

Memlûkler devrinde Türkçe Mısır ve Suriye’de kullanılan, öğretilen bir dil idi. Memlûkler kendi aralarında Türkçe konuştukları için Arapça eserlerden elde edilen ıstılahlar kadar onların kendi otantik dünyalarında kullandıkları terimler devri doğru anlamak ve tasvir etmek adına son derece önemlidir. Bu mülahazayla bu devirde kaleme alınmış diğer kaynaklara ilave olarak Türkçe furusiyeye

⁴² el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, K.1, s.371; Said ‘Âşûr, *el-‘Asr el-Memâlikî fî Misr ve eş-Şam*, Kahire, 1994, s. 408.

⁴³ İbn Tagrîbirdî, *en-Nucûm*, c.15, s. 50.

⁴⁴ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.4, K.1, s.152; İbn Tagrîbirdî, *en-Nucûm*, c.7, s. 268.

⁴⁵ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, K.2, s.573; el-‘Aynî, *‘İkd el-Cumân*, c.2, s. 39.

⁴⁶ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.2, K.1, s.257, c.2, K.2, s. 484.

⁴⁷ İbn İyas, Zeyn ed-Din Muhammed b. Ahmed, *Bedai ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, c.4, (Tah. Muhammed Mustafa), Kahire, 1982, s. 145.

⁴⁸ Uğurlu, *Munye*, s.115.

eserlerinden ise okçuluk ile ilgili şu tabirler tesbit edilmektedir: *Yay*,⁴⁹ *ya*,⁵⁰ *yaycı*(=yayıcı),⁵¹ *bagır*(=yayın uçları),⁵² *çık*(=yay kurmak),⁵³ *kur*(=yay kurmak),⁵⁴ *toltur*(=yayı ok atabilecek kadar germek),⁵⁵ *baksak*(=yaya sarılan bir nevi kayış),⁵⁶ *kez*(=yay gezi),⁵⁷ *toz*(=yaylara sarılan ağaç kabuğu),⁵⁸ *yasdı*(=yayı gerdi),⁵⁹ *ok*,⁶⁰ *okçı*(=okçu)⁶¹ *râmi* (=ok atan),⁶² *kur-gül*(=ok at),⁶³ *avs*(=nâvek okunun diğer bir adı),⁶⁴ *nâvek*,⁶⁵ *timren*(=temren),⁶⁶ *demren*(=temren; okun ucundaki sivri demir),⁶⁷ *kiz*(=gez, okun kirişe geçen ucu),⁶⁸ *sağan*(=ok demiri),⁶⁹ *yülek*(=ok kayışı),⁷⁰ *kiriş*(=ok kirişi),⁷¹ *kezik*(=okun kirişine dayanan yerini oymak için kullanılan bıçak),⁷² *çalış*(=Ok atışma),⁷³ *kalın*(=kın, sadak),⁷⁴ *kın*(=sadak),⁷⁵ *kiş*(=sadak, ok torbası),⁷⁶ *amac*(=nişan tahtası hedef),⁷⁷ *bercas*,

⁴⁹ Besim Atalay, *et-Tuhfet-üz-Zekiyye fî Lugat-it-Türkiyye*, İstanbul, 1945, s.282; Uğurlu, *Munye*, s.323; Recep Toparlı-Nevzat Yanık, *el-Kavaninu'l-Külliyeye Li Zabtî'l-Lugati't-Türkiyye*, Ankara, 1999, s. 80.

⁵⁰ Uğurlu, *Munye*, s.318; Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk li-Lisân el-Etrâk*, (Haz. Ahmet Caferoğlu), İstanbul, 1931, s.116; Recep Toparlı – Nevzat Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, Ankara, 2000, s. 17.

⁵¹ Toparlı-Yanık, *Kavanin el-Külliyeye*, s.130; Toparlı- Yanık, *Kitâb-ı Mecmû*, s. 33.

⁵² Uğurlu, *Munye*, s. 142.

⁵³ Uğurlu, *Munye*, s. 172.

⁵⁴ Uğurlu, *Munye*, s. 240.

⁵⁵ Uğurlu, *Munye*, s. 302.

⁵⁶ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s. 21.

⁵⁷ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s. 47.

⁵⁸ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s.106.

⁵⁹ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s.121.

⁶⁰ Atalay, *Tuhfe*, s.221; Uğurlu, *Munye*, s.258; Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s.62; Toparlı-Yanık, *Kavanin el-Külliyeye*, s.80; Toparlı- Yanık, *Kitâb-ı Mecmû*, s. 17.

⁶¹ Toparlı- Yanık, *Kitâb-ı Mecmû*, s. 33.

⁶² Uğurlu, *Munye*, s.268.

⁶³ Toparlı- Yanık, *Kitâb-ı Mecmû*, s. 55.

⁶⁴ Uğurlu, *Munye*, s. 139.

⁶⁵ Uğurlu, *Munye*, s. 258.

⁶⁶ Uğurlu, *Munye*, s. 299; Toparlı- Yanık, *Kitâb-ı Mecmû*, s. 17.

⁶⁷ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s. 33.

⁶⁸ Uğurlu, *Munye*, s. 234.

⁶⁹ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s. 48.

⁷⁰ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s. 130.

⁷¹ Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s. 49; Toparlı- Yanık, *Kitâb-ı Mecmû*, s. 17.

⁷² Ebu Hayyân, *Kitabu'l-İdrâk*, s. 48.

⁷³ Atalay, *Tuhfe*, s. 161.

⁷⁴ Atalay, *Tuhfe*, s. 182.

⁷⁵ Atalay, *Tuhfe*, s. 198.

⁷⁶ Atalay, *Tuhfe*, s. 202.

⁷⁷ Uğurlu, *Munye*, s. 132.

burcas(=bir çubuk üzerine konulmuş yuvarlak hedef),⁷⁸ *kayime*(=*Burcasın yere çakılan ayağı, çubuk*)⁷⁹

B. OKÇULUK EĞİTİMİ ve KULLANIMI

Bir memlûk tam bir asker olması için okçulukta da maharetli olmalıydı. Okçuluk Memlûk toplumunda sistematik talim sistemi olan bir savaş sanatı olarak geleneğe bağlı kendisine özgü bir mefkûresi de vardı. “*Tayboğâ el-Bekleşî el-Yunânî* (ö. 797/1394) ok eğitim alanına giren her okçunun, sanki camiye girer gibi ihtiramla girmesini tembih ederdi. Huşu içinde bir ruh hâli için *Tayboğâ sükûnetin muhafazasını ve tercihen iki rekât namaz kılınmasını, ancak ondan sonra yay ve okların hazırlanmasını öğütlemektedir. Onun (atıcının) sırası gelince, okçu elbisesinin kolunu sıvar, elbisesinin kenarlarını beline bağlar, ustasının gözetimi altında eğitime başlardı.*”⁸⁰ Memlûk okçuları, daha sonraki dönemde Osmanlı okçularında da görüleceği üzere, okçuluk eğitimine mücerred bir şiddet ve yok etme tutkusunun rağmına adeta bir ibadet icrası anlayışı içinde girmektedirler. Elbette bu durum doğru teknik kullanmanın ve silahın mükemmel olması gereğini ve gerçeğini ve okçunun teknik yeterliliğini önemini ikinci plana itmez. Bu geleneğin izinde yürüyen ve güncellenerek devam eden bir savaş eğitimidir.

Tayboğa ayrıca bu konuda bir eser de yazmıştır. Okçunun işini kolaylaştırmak için Tayboğâ el-Yunânî (ö. 1394) okçulukla ilgili talimatları içeren iki yüzden fazla mısralık şiir derlemiştir. Onun bu *Buğyetü'l-Merâm Gayetü'l-Garâm* adlı bu eser 16. yüzyılda Mahmud b. Mehmed b. Hasan tarafından bazı açıklamalar eklenerek Türkçeye çevrilmiştir.⁸¹ Öyle görünmektedir ki *tibâktaki* pek çok memlûk Tayboğâ'nın şiirini gönülden öğrenmişler, eğitimleri boyunca devamlı okumuşlardır. Şiir, bir memlûkun yapacağı bütün hareketleri saymakta, nişan alırken yayın nasıl kaldırılacağını, sağ ve sol ayağının yerini, bu ikisi arasında ne kadar mesafe olacağını, oturulacak ve kalkılacak zamanı açıklamıştır. Şiir, kavrama (*kabza*), sıkma (*kafle*), hedef (*i'timâd*), oku yay kirişine yerleştirme (*tefvik*) ve fırlatma (*iflât*)'yı öğretmekteydi.⁸²

Yeni başlayanların eğitiminde, ok ustası *kabâd* adını alan türdeki esnek yaydan iki tane alır, bir tanesini kendisi tutarken diğerini memlûkun eline verir. Usta eğitime memlûka okun tutulacak yerini nasıl sıkıca kavrayacağını öğreterek

⁷⁸ Uğurlu, *Munye*, s. 147, 167.

⁷⁹ Uğurlu, *Munye*, s.212.

⁸⁰ Rabie, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, s. 225–226.

⁸¹ Yücel, *a.g.e.*, s. 30.

⁸² Rabie, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, s. 227.

başlardı. Bu işleme *kabza* (yayı tutma) denirdi.⁸³ Kabza ok atmaya başlarken ilk hareketi temsil etmektedir. Bu çok uzun zaman alırdı. Bunun sonrasında ise Tefvik denilen oku gezleme (kirişe takma) gelmektedir. Ok atmaya başlanırken okun gezlenmesi gerekmekteydi. Sağ elin başparmağı, işaret parmağı ve orta parmak kullanılarak gezleme yapılmaktaydı.⁸⁴ Uzağa bakan okçuya, parmakları yerleşmişken parmakları ucu arasındaki mesafeyi nasıl ölçeceği ve ok (*'akd* çoğ. *ukûd*) ve tel üzerinde parmaklarını nasıl sabitleyeceği öğretilirdi. “Okçu sağ elinin serçe ve orta parmaklarını (burada yüzük parmağı kast ediliyor olmalıdır) tırnakları görünmeyecek şekilde yumuyordu. Sonra başparmağı orta parmağın orta boğumu üstüne koyup, işaret parmağını da başparmağın tırnağı üstüne bükerek yerleştirmekteydi. Kirişi de başparmağın yukarı boğumuna koymaktaydı. Sonra da yayı çekmekteydi. Yay çekilirken serçe parmak, yüzük parmağı ve orta parmağın çok sıkı tutulması gerekirdi. Çünkü güçlü bir kiriş tutma eylemi ancak üç parmağın sıkı tutulması yoluyla olmaktadır. Bu tür kiriş tutmaya *akd-i sahih* (mükemmel mandal) denirdi.”⁸⁵ Usta ok’suz olarak, *meddu'l-kavs*⁸⁶ denilen yay çekme birkaç gün boyunca memlûkun yayın telini kavramasını çalıştırırdı. Bu alıştırmayı arka ucunda tüy olmayan ok ile yapılan atış takip ederdi. *Nazar* ve *ayan* denilen bu hedefe nişan alma eğitimdeki diğer bir konu idi. Ahval(şası), harbî gibi nişan alma yöntemleri vardı. Düşman uzakta ise başına yakında ise ayağına nişan alınarak atış yapılmıyordu. Zira ok yaydan çıktından sonra aşağıdan yukarı doğru bir salınım yapmaktadır. Doğru itimadin (nişan alma) kabzayı tutan sol elin sabitliği, kirişin doğru olarak tutulması, kolların birbiriyle uyumlu olması, zihnen hazır olma, dirseklerin doğru yerlerinde bulunduğu pozisyonda okun bırakılması, dirseklerin sıkıca tutulup, serinkanlı bir şekilde dik durarak okun iyi bir şekilde atılması yoluyla olacağı da kaynakta kaydedilmiştir.⁸⁷ Yay müteakip dört yayla değiştirilirdi ki bunlar her biri öncekinden daha ağırdı ve beşinci yay savaş için kullanılabilir olan yaydı. Son eğitim çölde yapılırdı. Okun atılmasına *ıtlak* denirdi. Bu iki türlü idi: *ıtlak-ı sâkin* (hareketsiz atış) ve *ıtlak-ı muhtalas* (kapmalı atış). *ıtlak-ı sâkin*'de yay sonuna kadar gerildikten sonra bir süre beklenir sonra bırakılır ve ok atılırdı. *ıtlak-ı muhtalas* da ise yay azami mesafeye yakın bir yere getirilir, bir söz söylenecek bir süre beklendikten sonra kalan kısmı da çabucak gerilerek ok atılırdı. Ok

⁸³ “Okçu yayı sol eline aldığı zaman yayın kabzasının arka kısmını sol elinin parmakları ile ayasının arasındaki boğuma yerleştirmeli, kabzanın iç yanını da başparmağın alt boğumu hizasına getirmelidir. Okçunun ayası büyükse ve parmakları uzunsa kabzanın dış yanını parmakların alt boğumu üzerine koymalıdır. Parmakları orta uzunlukta olan bir okçu ise kabzanın dışını parmaklarının orta boğumu üzerine koymalıdır.”, Öztöpçü, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 208.

⁸⁴ Öztöpçü, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 209.

⁸⁵ Öztöpçü, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 209.

⁸⁶ Öztöpçü, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 209.

⁸⁷ Öztöpçü, *Kitâb fi 'İlm en-Nüşşâb*, s. 210.

attıktan sonra okçu sağ elinin işaret ve başparmaklarını sağ kulağı hizasında hilal şeklinde getirmekteydi. Oku sonuna kadar çekip attıktan sonra sağ bileğini yukarıya doğru götürmeli, iki parmağını (baş ve işaret parmağı) çabucak açarak sağ omuz üzerinde hilal şeklinde açıyordu. Fakat elini sağ omzunda geriye götürmemelidir. Okçu oku attıktan sonra sağ elini bıraktığı zaman arkasındaki birine dirsek atar gibi sert bir hareketle elini bırakıyordu. Buna *farka* deniyordu. *Hatra* ise (son taşıma) oku attıktan sonra kabzayı tutan sol elin yayla birlikte aşağı doğru itilmesidir.⁸⁸ Ancak bu yapılmadan önce okçu *el-buttiyye* denilen bir hedefe atış yaparak belli bir ustalık seviyesine ulaşmak zorundaydı.⁸⁹ Ok atışları en genel olarak ayakta ve oturarak olmak üzere iki teknikle icra ediliyordu. Ayakta durarak ok atma dört türlü idi. Birisi nişana doğru düz duruş, ikincisi nişana doğru yan duruş, üçüncüsü ne fazla düz, ne de fazla yan durmaktır. Sonuncusu ise savaşta ve menzil atışlarındaki duruştur. Oturarak ok atma ise beş türlüydü. Birincisinde iki ayağını dikerek ayakların üstüne oturulmasıydı. İkincisi sol inciğini dik tutarak sağ dizini yere çökmek ve onun üstüne sağlam şekilde oturmak suretiyle oluyordu. Üçüncüsünde okçu sağ inciğini dik tutarak sol dizini yere çökerek onun üstüne sağlam bir şekilde çökerek atış yapıyordu. Dördüncüsü dik oturarak yapılan atışa benziyordu. Bu yöntemde sol diz ve sol incik yere konuluyor ve sağ incik dik tutuluyordu. Bu oturuşa musâkîfi denilmekteydi. Beşincisi ise murabba yani bağdaş kurup oturmak idi. Buna sultan oturuşu da denirdi.⁹⁰ Bir *buttiyyeyi* tanımlayan bilinen tek okçuluk ustası Ahmed b. ‘Abd Allâh Muhibb et-Taberî (ö.694/1295) idi. O, *buttiyyenin* dört ayak ile desteklenen bir hedef olduğunu söyler. *Buttiyyenin* yüksekliği okçunun göğsü ile aynı seviyedeydi ve bunun neticesinde yüksekliği değişkendi. Bunun yapıldığı malzeme tam olarak belirlenememekle beraber muhtemelen deri idi ve içi pamukla doldurulmuştu. Okçu onu bir *zirâ*, yani 66.5 cm. uzaklıktan vurmak zorundaydı.⁹¹

“İçlerinden örnekleri verdiğimiz furûsiyye ile alâkalı eserler, memlûk okçuluğu ile ilgili geniş bilgi vermektedirler. Bunlar yay ve okların değişik çeşitleri ve her parçasının fonksiyonları hakkında onu bilgilendirmişlerdir. Ok atarken yapılan hatalar da bu cümleden bilgilerdendir. Ok atarken okçuların yaptıkları beş çeşit hata sayılmıştır: Tark (kiriş çarpması), akr (su toplama), şakk (yarılma), zurka (göverme) ve irtiad (el titremesi). Kaynak kiriş çarpmasının sekiz, su toplamasının beş, yarılmanın dört, gövermenin üç, titremenin dört yerde olduğu belirtilmiş ve okçulara muhtemelen hata yerleri somut olarak gösterilmiştir.⁹² El titremesi veya telin okçunun sol el başparmağına, dirsekle

⁸⁸ Öztöçü, *Kitâb fi ‘İlm en-Nüşşâb*, s. 210–211.

⁸⁹ Rabie, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, s. 226.

⁹⁰ Öztöçü, *Kitâb fi ‘İlm en-Nüşşâb*, s. 212–213.

⁹¹ Rabie, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, s. 226.

⁹² Öztöçü, *Kitâb fi ‘İlm en-Nüşşâb*, s. 217.

bilek arasına, çeneye veya kulağına çarpması gibi okçunun karşılaşılabileceği tehlikelerden sakınmasını ona öğrettiler. Onlar bunların yanında yay germe, sıkma, germe ve fırlatmanın sebep olduğu su toplama ve yaralanmalardan nasıl kaçınılacağını ya da onlara nasıl muamele edileceğini ve aynı zamanda bunlara karşı uygun tedavileri de göstermişlerdi.⁹³

Ata binerken yay ve ok kullanımı *tibâk* alıştırmalarında önemli bir yer işgal ederdi. Bu alıştırma iki ana hareketten oluşmaktaydı:(a) *el-kikac*'a (muhtemelen içi kum dolu bir çuval) aşağıya doğru atış ve (b) *el-kabak*⁹⁴'a atış. İlki(*kikac*) için ok ustası memlûk'a yuların orta, yüzük ve serçe parmaklar arasında nasıl tutulacağını, üzengide nasıl doğrulacağını, öne doğru eğilmişken atın kulaklarını vurmaktan nasıl atacağını gösterirdi. *Kabak*'ın edebî manası "kabak"tır. el-Makrizî bunun boş bir satha dikilmiş yüksek bir ahşap direktan müteşekkil olduğunu söylemektedir. Atın üzerine dikilmiş olan atıcı arkasına yerleştirilmiş hedefi vurmak için oklarını açılmış daireye atardı. et-Taberî'nin eserinde, bir *kabak*'a atış yapan iki *fâris* resmi, el-Makrizî'nin bilgilerini onaylar. et-Taberî at binicisine *kabaka* sağ tarafından yaklaşmasını ve sol tarafına doğru bir miktar eğilmesini ve dizlerini ahşap direğe vurmaktan sakınmasını öğütlemektedir. O, *el-'alâme* adını alan ahşaptan dairenin üstüne yerleştirildiği direğin uzunluğunun

⁹³ Rabie, "Memlûk Askerinin Eğitimi", s. 227.

⁹⁴ "Musul Atâbeyliğinde kabak vurma oyunu okçular tarafından icra edilirdi. Okçular yere dikilmiş bir direğin tepesinde bulunan tahta daireye nişan alırlardı. Türkler arasında bu oyuna kabak adı verilmişti. Nureddin Mahmud Zengî'nin bu oyunun oynadığı bilinmektedir." Coşkun Alptekin, "Musul Atâbeyliği", c.7, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 574; Eşref Buharalı, "Sultan Nureddin Mahmud Zengî", *Kafalı Armağanı*, Ankara, 2002, s.117; Bu oyunun memlûklerde aynı adla oynanıyor olması Selçukluların atâbeylikleri ile Memlûkler arasındaki kültürel irtibatı gösteren delillerdendir; "Kabak bir atıcılık oyunu idi. Ata binmiş bir okçunun, direğin tepesindeki altın veya gümüşten yapılmış Kabak şeklindeki bir hedefe atış yapılarak oynadığı için bu adı almıştı. Kabak'ın asıldığı direk on zira' oluyordu. Kabak oyunu *Meydan el-Kabak* denen özel bir yerde oynanıyordu. Burası Kahire'nin dışında idi. *Meydan el-Esved*, *Meydan el-'Yd*, *Meydan el-Ahdar*, *Meydan es-Sibâk* gibi adlarla da anılırdı. Kaynaktan anlaşıldığı kadarıyla harp kıyafetleri giyilerek de oynanıyordu", el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, K.2, s. 518; el-'Aynî, *'Ikd el-Cumân*, c.2, s.155, c.3, s. 167-168,c.4, s. 124; Said 'Âşûr, *el-Asr el-Memlûkî fi Misr ve eş-Şam*, Kahire, 1994, s.446; Aybek ed-Devâdârî, Ebu Bekr b. Abdullah b. 'İzz ed-Din, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer/ed-Durret ez-Zekiyye fi Ahbâr ed-Devle et-Türkiyye*, (Tah. Ulrich Haarmann), c.8, Kahire, 1971, s. 343; Baybars el-Mansûrî, Rûkn ed-Din Baybars el-Mansûrî el-Hatâ'î ed-Devâdâr, *Zubdet el-fikre fi Tarih el-Hicre*, (Tah. D. S. Richards), Beyrut, Das Arabische Buch Berlin, 1998, s. 293; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfet el-Mulûkiyye fi ed-Devlet et-Türkiyye*, (Tah.Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1987, s. 79, 84; Samira Kortantamer, "Memlûklarda Türk Kültürü", *İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s.186; André Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, (Ter. Alp Tümertekin), İstanbul, 1999, s. 32-33; Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara, 1999, s. 37-43; Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO XIV*, Çeşme 2000, s. 371-379.

10 zirâ' olması gerektiğini de eklemektedir. Sultan Halil b. Kalâvûn'un 692/1293 yılında Kahire civarında *kabak* oynamak için bir *mejdâmî* ziyareti ile ilgili bir kayıta İbn Tagriberdî *kabak* ile ilgili farklı bir tanımlama vermektedir. O, içine güvercin konulmuş olan altın veya gümüş *kabak(kar'a)*'ın üzerine sabitlendiği yüksek bir direk olarak tanımlamaktadır. *Fâris* hedefe doğru ilerleyerek hareketli olduğu hâlde atış yapardı. İlk hedefi vuran ve güvercini uçuran bir onur elbisesi ve *kabak*'ı ödül olarak kazanırdı. Bununla birlikte İbn Tagriberdî'nin tanımladığı *kabak* özel durumlarda, sultanın huzurunda kullanılan bir çeşit gibi görünmektedir. el-Makrizî'nin atıfta bulunduğu *tibâkta* normal olarak kullanılır. Memlûk kaynaklarında ortaya çıkacak yeni bir bilgiyle bu kabulün onaylanma veya reddedilme ihtimali de mümkündür. Tayboğa el-Yûnânî'nin eserinde *kabakla* ilgili çok geniş bilgi bulunmaktadır. O memlûklara, *kabak*'a atış yaparken yukarı doğru bakmalarını, *kabak*'ın tam yanından geçerken oku atmalarını, ok ahşap çemberden geçene kadar oku gözüyle takip etmelerini tavsiye ederdi. O, atından düşüp yaralanmadan sakınılması için kendisi ile takipçisi arasında yeterli mesafe olmadan *kıkac* ve *kabak*'a atış yapılmamasını da eklemiştir. Oklar talim bitmeden toplanamazdı.”⁹⁵

Memlûkler Ortaçağların en güçlü devletlerinden biridir. Bu gücün dayandığı en büyük unsurlardan birisi çok iyi teşkilatlanmış ordu idi. Ordunun teşkilatının başarısını ve etkinliğini ise asker, teçhizat ve stratejik düzeylerdeki tarihi derin tecrübe ve güncel şartların ışığında organize oluş sağlıyordu. Şüphesiz bir ordunun başarısında pek çok müessir unsur vardır. Bunlar içinde en önemlilerinden birisi ise silahlar ve bunları etkin kullanan askerlerin varlığıdır. Silahlar klasik çağda kendilerine özgü yapıları ile savaşın doğasına damga vurmuşlardır. Bir silah olarak ok ve yay bu cümleden çok önemli bir yerdedir. Gerek Türklerin gerekse de Ortaçağ toplumlarının genelinin muhakkak en etkili savaş aleti ok ve yay idi. Türklerin tarihe vurdukları damgada pek çok husus varsa bunlardan en önemlilerinden birisi okçuluktaki yadsınamaz maharetleridir. Bu makalede ortaya konulduğu üzere Memlûkler de okçuluğa dair bu maharet ve teşkilattan azade kalamamışlardır. Furuşiyye geleneği bağlamında yazdırılan kitaplar ve eğitim sistemleri bunun en önemli göstergesidir. Okçuluk bir savaş sanatı olmak kadar dini kültürle de yakından alakalı görülen bir konudur. Memlûk okçuluk kültürü devletin her kademesince desteklenen ve önemi idrak edilen bir savaş sanatı idi. Bu konuda pek çok furuşiyye kitabı yazılmıştır. Bu eserler savaş sanatlarına dair alet kullanımı, uygulama ve diğer hususlara dair bilgiler vermiştir. Biz bu çalışmada Türkçe furuşiyye kitaplarından olan *Kitab fî İlm en-Nüşşâb* ve *Munyetu'l-Guzat* başta olmak üzere bu konudaki diğer eserler ve devir kaynakları ışığında Memlûk okçuluğunun temel esasları ve eğitim konularını ortaya koyduk. Şüphesiz bu yüksek savaş sanatına dair söylenecek

⁹⁵ Rabie, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, s. 227–228.

daha pek çok söz vardır. Ok ve yay imali gibi konularsa tamamen teknik ve başka çalışmaların konusunu oluşturmaktadır. Her halükarda Memlûklerin görüleceği üzere savaşçıları okçuluk konusunda son derece sistematik bir eğitim sürecinden geçirdiklerinin ortaya konulması bu çalışma adına önemli bir sonuçtur. Bunun yanında daha genel bir bakışla Türk okçuluğuna dair geleneğin önemli bir parçası olduğu düşünülen Memlûk okçuluğunun ortaya konulması ile bütüne dair bakışımıza önemli bir katkı sağlanmıştır. Bu yolla Osmanlı dönemi okçuluğu ile karşılaştırma yapılarak daha toplu bir Türk okçuluğu anlayışının oluşmasına imkân da oluşturulmuştur. Burada Memlûk yay formunun Osmanlı yay formunu etkilemiş olma ihtimaline dair görüşler ve Muhiddin isimli Memlûklerin önemli bir ustasının Mısır'ın fethinden sonra İstanbul'a geldiği bilgisi⁹⁶ dikkate alındığında bu karşılaştırmaların önemi daha da çok ortaya çıkacaktır. Nihayet dünya okçuluk kültürü ile karşılaştırmalar yapılması konusunda da bu çalışmanın bulguları insanlığın okçulukla alakasına dair mütevazı bir katkı olarak yerini almayı ummaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulaziz, Nebil Muhammed, (1976), "Hazâin es-Silâh ve Muhteviyatuhu `alâ `Asr el-Eyyûbiyyîn ve el-Memâlik", el-Mecelle et-Tarihîyye Misrîyye, c.23.

Advan, Ahmed Muhammed, (1985), *el-Asker el-İslâmiyye*, Riyad.

Alptekin, Coşkun, (1989)“Musul Atâbeyliği”, c.7, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul.

‘Âşûr, Said, (1994), *el-‘Asr el-Memâlikî fî Misr ve eş-Şam*, Kahire.

Atalay, Besim, (1945), *et-Tuhfet-üz-Zekiyye fî Lugat-it-Türkiyye*, İstanbul.

Ayalon, David, (1989), “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Ter. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV.

Aybek ed-Devâdârî, Ebu Bekr b. Abdullah b. ‘İzz ed-Din, (1971), *Kenz ed-Durer ve Câmi’ el-Gurer/ ed-Durret ez-Zekiyye fî Ahbâr ed-Devle et-Türkiyye*, (Tah. Ulrich Haarmann), c.8, Kahire,

el-‘Aynî, (1966–1967), *es-Seyf el-Muhenned fî Siret el-Melik el-Mueyyed Şeyh el-Mahmûdî*, (Tah. Fahim Muhammed Şaltût-Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire.

el-‘Aynî, Bedr ed-Din Mahmud b.Ahmed, (1989), *‘İkd el-Cuman fî Tarihi Ehli’z-Zaman*, (Tah.Muhammed Muhammed Emin), c.2, Kahire.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, (1990), *Bezm u Rezm*, (Ter. Mürsel Öztürk), Ankara.

Baybars el-Mansûrî, Rûkn ed-Din Baybars el-Mansûrî el-Hatâ’î ed-Devâdâr, (1998), *Zubdet el-fikre fî Tarih el-Hicre*, (Tah. D. S. Richards), Beyrut, Das Arabische Buch Berlin.

⁹⁶ Yücel, *age.*, s. 246.

Baybars el-Mansûrî, (1987), *et-Tuhfet el-Mulûkîyye fî ed-Devlet et-Türkîyye*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire.

Buharalı, Eşref, (2002), “Sultan Nureddin Mahmud Zengî”, *Kafalı Armağanı*, Ankara.

Duhman, Muhammed Ahmed, (1990), *Mucem el-Elfâz et-Tarihîyye fî el-'Asr el-Memlûkî*, Dimaşk.

Ebu Hayyân, (2000), *Kitabu'l-İdrâk li-Lisân el-Etrâk*, (Haz. Ahmet Caferoğlu), İstanbul, 1931, s.116; Recep Toparlı – Nevzat Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara.

İbn Haldun, (1990), *Mukaddime*, c.2, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul.

İbn İyas, Zeyn ed-Din Muhammed b. Ahmed, (1982), *Bedai ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, c.4, (Tah. Muhammed Mustafa), Kahire.

İbn Tagrîbirdî, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Din Yûsuf, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Misr ve el-Kahire*, c.14, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Kahire.

İbn Tagrîbirdî, (1963), *el-Menhel es-Sâfi ve el-Müstevfi ba'd el-Vâfi*, (Tah. M.M. Emin/ Said Aşur), c.6, Kahire, 1990.

Gürkan, Nejdî, (2000), *Arap Edebiyatında Memlukler (Moğollar) Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta.

Jean De Joinville, (2002), *Joinville'in Haçlı Hatıraları*, (Basılmamış Tercüme, İng. Ter. Cüneyt Kanat)/ *Bir Haçlının Hatıraları*, (Ter. Cüneyt Kanat), Ankara.

el-Kalkaşandî, Ebu el-Abbâs Ahmed b. Ali, (1987), *Subh el-'Aşâ fî Sinâ'at el-İnşâ*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c.2, Beyrut.

Kanat, Cüneyt, (2000), “Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu”, *CİEPO XIV*, Çeşme.

Keegan, John, (1995), *Savaş Sanatı Tarihi*, (Ter. Füsün Doruker), İstanbul.

Kortantamer, Samira, (1999), “Memlûklarda Türk Kültürü”, *İsmail Aka Armağanı*, İzmir.

el-Makrizî, Takıyy ed-Din Ahmed b. Ali, (1934,1958), *Kitâb es-Sulûk li Marifet-i Duvel el- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah Aşûr), c.1, K.2, Kahire.

Özgür, Can, (1988), *Baytarat el-Vâzih*, Metin, İndex, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Öztopçu, Kurtuluş, (2002), *Kitâb fî 'İlm en-Nüşşâb*, İstanbul.

es-Sehâvî, Şems ed-Din Ebû el-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, (Tarihsiz), *ed-Dav' el-Lâmi' li- Ehl el-Karn et-Tâsi'*, c. 2.

Pipes, Daniel, (1981), *Slave Soldiers and Islam*, The Genesis of a Military System, London.

Rabie, Hassanein, (1975), “The Training of the Mamlûk Fâris”, *War, Technology and Society in the Middle East*, Parry, V. J. (edited by). London: Oxford University Press.

Rabie, Hassanein, (2003), “Memlûk Askerinin Eğitimi”, (Ter. Altan Çetin), *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, S.2.

Raymond, André, (1999), *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, (Ter. Alp Tümertekin), İstanbul,

Şeşen, Ramazan, (1987), *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul.

Toparlı, Recep -Nevzat Yanık, (1999), *el-Kavaninu'l-Külliyeye Li Zabtî'l-Lugati't-Türkiyye*, Ankara,.

Turan, Osman, (2010), “Eski Türkler’de Ok’un Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Makaleler*, (Haz. Altan Çetin-Bilal Koç), Ankara.

Uğurlu, Mustafa, (1987), *Munyet el-Guzât*, Ankara.

Yücel, Ünsal, (1999), *Türk Okçuluğu*, Ankara.

Zajaczkowski, Ananiasz, (1956), *Kitâb fi İlm en-Nüşşâb*, “Mamlucko-Turecka wersja arabskiego traktatu o luznictwie z XIV w.”, *Rocznik Orientalisty czny*, XX.

Zeki, Abdurrahman, (1970), *el-Ceyş el-Misrî, fi el-‘Asr el-İslâmî*, Kahire.